Съобщения

Производствен бит на дюлгерите от Средните Родопи през втората половина на XIX и началото на XX в.

Таня Бонева

Дюлгерският занаят в Средните Родопи получава широко разпространение през втората половина на XVIII в. Особено важно значение има дюлгерството за икономиката на района през XIX и началото на XX в., когато се създават дюлгерски професионални групи във всички села със българи-християни.[1]

Дюлгерството в изследвания район е свързано с подвижната форма на наемен труд — гурбетчийство. По-голяма част от производствената дейност на занаятчиите се извършва вън и далеч от родните им места. Тази особеност на производствената дейност създава относително самостоятелна сфера от техния обществен живот — това е битът на гурбет. Обект на настоящата работа ще бъде тази част от бита, която е свързана непосредствено с производството, без да се включва самото производство.[2] Тя е известна в науката с понятието производствен бит. Това е сравнително ново понятие в етнографската наука, което изследва: форми на организация на труда, условия на живот, характерните производствени навици, професионален език,

---

[1] Потомците на българите, помохамеданчени насилствено в миналото там, през изследвания период се занимават със земеделие, скотовъдство и отчасти кираджийство. Условията за развитие на земеделието в села с такова население са по-благоприятни — те притежават повече и по-хубава земя. От друга страна, мохамеданската религия е създала по-голям консерватизъм и затвореност на населението. Малкото земя, съвсем недостатъчна за изхранване на населението на селата с жители българи-християни, е насочила населението към гурбетчийството. Техен основен поминък са овчарството, абаджийството, дюлгерството и отчасти медникарството и рибарството.

[2] В изследването са включени селищата: Смолян с кварталите Устово и Райково, Славейно, Петково, Левочево, Полковник Серафимово, Момчиловци, Широка лъка, Югово, Арда, Турян, Чокманово, Фатово и Габрица, Смолянски окръг, където занаятът съществува най-дълго и има най-голямо значение в живота на населението. Теренните материали от проучванията на дюлгерството в Средните Родопи, направени от автора през 1974 и 1975 г. са архивизирани в АЕИМ, инв. №811—II—817—II.

устойчиви норми на поведение в производствената група[3] и професионални практики и обичаи.[4]

* * *

Преди да пристъпим към разглеждане на въпроса за производствения бит, би следвало да се спрем на характера на трудовата дейност на дюлгерите, която го обуславя.

Начинът на работа на дюлгерите от Средните Родопи е сходен с този на дюлгерите от останалите части на страната през изследвания период (Трънско, Търновско, Тревненско, Костурско, Дебърско и пр.) Дюлгерите наемат постройката от основите, извършват всички строителни работи по нея и вътрешното оформление до предаване на ключа. В Средните Родопи това се нарича работа „на ключ"[5].

Дюлгерите от изследвания район през периода XIX — началото на XX в. работят в обширна територия от Драма до Димотика и Енос по Беломорието (включ. о-в Тасос), целите Източни Родопи до Одрин и Мустафа паша (дн. Свиленград), Пловдивско, Старозагорско и Хасковско в Тракийската низина.

Съобразно релефа и климатичните условия на местата, в които работят, те усвояват и прилагат различна *строителна техника*.[6] Най-разпространеният начин на градеж е каменната зидария. Неогладените, ломени камъни се спояват с разтвор от кал и вода. При обществени строежи (джамии, църкви) градежът е от огладени каменни блокове и тухли, споени с вар и пясък. За заздравяването на стените на определени разстояние се поставят дървени греди, наречени *кушаци*. Каменната зидария се съчетава с паянтов градеж, който се състои в изплитане на стени от клони, наречени *чит*, или изграждани от летви, наречени *бададйе*.

Разновидност на каменната зидария е сухата. Тя се прилага при строеж на къщи в Саръшабанско (дн. околия Нестос, Гърция). Стените се изграждат само от камък без спояващ разтвор, а отвън постройката се измазва с разтвор от кал и вода. Майстори на сухата зидария били широколъчани. В селата, разположени в равнинни места — Пловдивско, Чирпанско и по Беломорието, къщите се строят предимно от кирпич. Към края на XIX в. в градовете на Тракийската низина — Пловдив, Хасково, Стара Загора, започва да се строи и тухлена зидария.

Среднородопските строители показват голямо професионално майсторство. Те извършват всички видове строежи: къщи, мостове, черкви, джамии, чешми и пр. Това показва добро познаване и владеене на всички технически прийоми в строителството.

---

[3] Взети са под внимание направената характеристика на производствения бит и неговите елементи от В. Пименов. Производственный быт лесорубов Карелии. — СЭ, кн. IV, 1963, с. 46—50.

[4] Тази част от производствения бит заема самостоятелно място по отношение на останалите и ще бъде предмет на отделна работа.

[5] Г. Ташев. Село Петково, С., 1966, с. 58, К. Канев. Миналото на село Момчиловци, Смолянски окръг. С., 1975, с. 464—467, АИЕМ, инв. № 811—II, с. 21, 56, 117, 812—II, с. 35—37, 127—128; 813—II, с. 12—13, 54—55; 815—II, с. 10; 816—II, с. 17—18, 53—45, 48.

[6] Ст. Шишков. Материали из веществената култура на Средните Родопи. I. Жилище на човека. — Родопски напредък, III, 1905, с. 158—159; К. Канев. Цит. съч., с. 464—465; АЕИМ, инв. № 811—II, с. 56, 86, 117; 812—II, с. 35—37, 127—128; 813—II, с. 12—13.

Характерът на работата, която изисква труда на група от хора, както и всестранната строителна дейност на дюлгерите, обуславя формите на организация на труда в занаята. Това са четата и тайфата.[7] Терминът тайфа е най-разпространен. Той се употребява както за малките групи от 6—12 майстори, калфи и чираци, така и за по-големите — 20—40 и повече членове. Когато се употребяват и двата термина, четата обикновено означава по-малката производствена група, а тайфата — по-голямата. Към края на века се появява и терминът команда за по-малка чета.

Големината и съществуването на четата и тайфата е свързано с особената организация на работата на дюлгерите през изследвания период. Това е *юрията* — определен район (1,2 или група села), където има право да работи само една или няколко определени чети или тайфи.[8] Само те могат да пазарят и извършват работа там. Юрията принадлежи на всички или на част от майсторите в четата. Тази обичайноправна норма и практика в работата на дюлгерите през изследвания период изключва конкуренцията.

Съществуват много малки юрии — едно или две села, където работят малки роднински чети. Професионалното майсторство и умението добре да бъде организирана работата на тайфата е създало за някои майстори-дюлгери и роднински групи майстори правото да работят в голяма юрия, където завеждат по-големи чети и тайфи. Юрията е наследствена. Тя остава в семейството или рода на майсторите, а по-рядко преминава към други майстори. Във всички села съществуват дюлгерски семейства и родове, които са работили в една юрия в продължение на 3—4 поколения.

Големите села и градовете са юрия на повече чети и тайфи, които принадлежат на едно село (такъв е случаят с дюлгерите от Славеино в Гюмюрджина) или на няколко села. Но там юрията не се спазва строго и винаги се допуска работа и на „чужди“ майстори, докато в селата юрията е, общо взето, спазвана.[9]

През втората половина на XIX в. юрията при дюлгерите не е определена и ограничена в зависимост от броя на дюлгерите, които работят там. Макар че изключва конкуренцията, тя не създава равенство. Винаги през разглеждания период има майстори без юрия, скитащи от място на място, които са се включвали в работата на чети с юрия или са разчитали на случайна работа. Юрията е обичайноправна норма в работната практика на дюлгерите, която е широко разпространена, но не е общовалидна през изследвания период.

---

[7] С. Бобчев. Сборник на българските юридически обичаи, част първа, т. II, С., 1902, с. 281—282; 286—287; Ст. Шишков. Дюлгерските сдружения в Родопите. — Родопски напредък, г. III, 1905, кн. 4, с. 169—172; К. Канев, Цит. съч., с. 441—443, 452—453; Д. Василев. Миналото на село Турян, с. 131 (ръкопис); АЕИМ, инв. № 811—II, с. 1—5, 56—57, 117—118, 131, 812—II, с. 2—26; 813—II, с. 5, 19, 57, 814—II, с. 15; 816—II, с. 1—3, 49—50, 57—58, 82—84; 817—II, с. 23—24, 32, 40—41, 43.

[8] Ст. Шишков. Дюлгерските сдружения . . ., с. 173; К. Канев. Цит. съч., с. 442—447; АЕИМ, инв. № 811—II, с. 38, 67; 812—II, с. 10, 62—63, 66; 813—II, с. 47; 814—II, с. 12, 815—II, с. 1, 19, 38—39; 816—II, с. 1—2, 40, 49, 57, 58, 61, 83—84; 817—II, с. 24.

[9] Юрията съществува също като обичайно правна норма сред овчарите и другите занаятчии в Средните Родопи. Досега е изследвано действието ѝ само в работата на медникарите от Анастас Примовски. Той изказва мнението, че юрията като обичайноправна норма е феодален остатък в работата на медникарите и е свързана с юрушкия бит (Ан. Примовски. Медникарството в родопската област. С., 1955. с. 61—62.).

По селата през изследвания период работят чети и тайфи с постоянен състав. Четите с по-малко юрии са обикновено роднински или семейни — от 6—12 майстори, калфи и чираци заедно. Майсторите са обикновено 2—4—6 или друго чифтно число. На тях са били необходими двама работника за извършване на всяка строителна работа. Зидането се извършва едновременно от двама работника (единият от външната, другият от вътрешната страна на стената). Дограмата също е изисквала труда на двама души поради примитивните инструменти. Един от майсторите може да бъде заместен от калфа, който се учи да гради или работи дограма. С една двойка майстори (или майстор и калфа) работи един чирак.

Чета в такъв състав живее и работи винаги заедно. В нея се включват почти винаги жители на една махала или село. Когато са от различни села, пак е налице родствена връзка. По-рядко съществуват такива чети и без роднински връзки. При по-големи строежи по селата няколко такива чети се обединяват временно. Така характерът на работата влияе върху състава и числеността на четите по селата.

В големи юрии работят тайфи от 30—40—60 и повече членове. Те се състоят от малки роднински групи, съседи или съселяни. Обикновено принадлежат на едно село. Ръководител на такива тайфи е майсторът, който организира работата. На него принадлежи и юрията. Има случаи и когато ръководители на такива тайфи са двама устабашии. Съставът им е постоянен през целия работен сезон. Заедно или разделено те работят под ръководството на устабашията.[10]

И в градовете през изследвания период четата съществува като форма на организация на труда. Така дюлгерите от Славеино, които работят в Гюмюрджина от първата половина на XIX в. и имат града като юрия, отиват там на малки родови чети при определени чорбаджии—аги. Тези определени клиенти се наследяват от поколение на поколение. За по-големи държавни работи няколко такива чети се събират в тайфа. Дюлгерите от Смолян също ходят на малки роднински чети в Ксанти (дн. в Гърция). Градът е стара юрия на смолянци, левочевци и райковци.

Теренният материал показва, че през 90-те години на XIX в. е налице в градовете и друга тенденция — разпадане на четата като основна производствена единица. На едно място живеят, а на различни места работят някои от дюлгерите от Славеино в Гюмюрджина (дн. Комотини, Гърция). А в Кърджали тези от Фатово и Полковник Серафимово отиват на родови чети, но наред с това съществува и работа, „кой където намери“[11].

Временно създадената тайфа е най-разпространената форма на работа в градовете. Съставът ѝ е също непостоянен, не се спазва строго роднинският и едноселски принцип. Тя се ръководи от устабашия и се предпочитат дюлгери от неговото село, но заедно с тях и други случайно наети. Например в Ксанти, където в края на XIX в. има усилено държавно и частно строителство във връзка с голямото развитие на производството и търговията с тютюн в града и околността, най-разпространеният начин на работа е събирането на големи тайфи от няколко устабашии от Левочево, Смолян и Полковник Серафимово за извършване на определена работа.

[10] Вж. бел. 8.
[11] Пак там.

От изложения дотук материал се вижда, че в началото на разглеждания период и в градовете, и в селата основната форма на организацията на труда е била четата и тайфата с постоянен състав. В градовете, където капиталистическите производствени отношения се развиват по-бързо и строителството е интензивно, постоянният състав и живот на четите започва да се разпада. Няма данни, кога точно този процес е започнал, но през 90-те години на миналия век той е взел вече значителни размери.

* * *

Посоченото развитие се определя до голяма степен от измененията в производствените отношения в тайфата и четата, които се определят от принципите на наемане на работа, водене на сметките в четата и разпределение на печалбата.

Всеки майстор-дюлгерин, признат от еснафа, може да пазари работа самостоятелно. Но за това се изисква не само добра професионална подготовка, която включва изготвяне на плана и цялото строително изпълнение, но и умението да се ръководи и организира работата. Затова на практика не всеки майстор наема работа. През изследвания период съществуват два принципа за *наемане на работа:* на обща отговорност на всички майстори в четата и на лична отговорност на един или двама майстори.[12] В селата Славеино, Левочево, Полковник Серафимово и Момчиловци наемането на работа от няколко майстори на обща отговорност се нарича „работене башинà"[13]. Така работят обикновено по-малките чети и тайфи с роднински състав. На лична отговорност работят устабашиите — майстори на тайфи с големи юрии и на временно организирани тайфи в градовете. И при двата вида наемане съществуват две форми на заплащане труда на дюлгерите: на надница („гюнлюк") и на цяло (*гьотора, кисене, кỳтърица*).

При заплащане на надница се пазари майсторска надница за майсторите и калфите, а по-рядко и за всички в четата.

Парите на четата и тайфата държи устабашията или четабашията, който ръководи работата. Докъм 80-те и 90-те години на XIX в. повечето дюлгери били неграмотни. Затова сметките се водели на *чèтали*. Това са лескови пръчки, разцепени на две. По голямата част е *мàйката,* а по-малката — *щенè*. Цифрите се обозначават със специални знаци: О—1, І—10, Y—50, Х—100. Всеки дюлгерин си имал четал. Когато баш-майсторът раздавал пари на дюлгерите, той отбелязвал върху майката и щенето един срещу друг два пъти определения знак. Майките от четалите оставали у него, а щенетата — у всеки дюлгерин.[14] Освен това дюлгерите от Полковник Серафимово си служели с цифри за обозначаване на отделни думи и изрази.[15]

---

[12] АЕИМ, инв. № 811—II, с. 15—19, 50—51, 122, 812—II, с. 14, 17, 24, 61—62 67, 127, 133—134; 813—II, с. 1, 5; 814—II, с. 27; 815—II, с. 29, 36, 38; 816—II, с. 50; К. Канев. Цит. съч., с. 443, 445.

[13] От тур. baş — глава. Според дюлгерите значи „на своя глава". АЕИМ, инв. № 811—II, с. 18; 812—II, с. 24; 814—II, с. 27.

В Славеино до 1912 г. е запазен терминът башина за самостоятелен майстор. Да излезеш башина значиш да можеш да работиш „на своя глава" (АЕИМ, инв. № 811—II, с. 11, 54).

[14] АЕИМ, инв. № 811—II, с. 55; 812—II, с. 34; 814—II, с. 26; 815—II, с. 5; 816—II, с. 27—18, 39.

[15] АЕИМ, инв. № 813—II, с. 59.

Вероятно към края на XIX в. започва воденето на сметките на тефтери от устабашиите на тайфи в Левочево, Смолян, Долно Райково и Полковник Серафимово.[16] Това е свързано с проникване на просветата в селата на Средните Родопи.[17]

Разпределението на печалбата между членовете на дюлгерските чети[18] и тайфи става в края на всеки работен сезон и е в зависимост от принципа за наемане на работа. Преди всичко обаче то може да се раздели на два вида: разпределение между професионалните групи (майстори, калфи и чираци) и между самите майстори.

До началото на XX в. повечето чети и тайфи водят сметка на боб, царевица или други зърна, като за отделните парични единици — грошове, дюкмьо (24 гроша), лири служат определени зърна.

Разпределението на печалбата в четите става най-напред между калфите и чираците. Във всички видове чети и тайфи чираците се пазарят за определена сума на година или по-рядко на надница, като получават половината от майсторската. Заплащането е в зависимост от възрастта и силата им. Калфите в зависимост от продължителността на обучението им в занаята и тяхната квалификация получават 1/2, 2/3 до 3/4 от майсторската надница или дял. В Момчиловци тази форма на заплащане се наричат *пòлвяк, третя̀к, четвъртя̀к*. Когато се работи нацяло, всички спечелени пари се разпределят на равни дялове. Чираците получават определената им обща сума, калфите — 1/2, 2/3 или 3/4 от дяловете. Останалата част от тях се отстъпва на майсторите.

В четите, които работят на обща отговорност, всички майстори получават равни майсторски дялове, без да отстъпват нищо един на друг. Отстъпката на калфите от равните майсторски дялове се нарича *ю̀чюрджюм* и се разпределя между всички майстори поравно или между майсторите и калфите, но по-рядко. Последното за 90-те години на XIX в. е отбелязано само за Полковник Серафимово. В такива чети след разпределението на паричните доходи от заплащането на работата се разпределят и подаръците, дадени на дюлгерите при благословия на къща, а също събраните като „тара̀ш"[19] селскостопански продукти.

В описаното разпределение участвуват само майсторите или всички членове на тайфата. Получава се колективно разпределение на всички доходи, като се спазва строго равенството в разпределението между майсторите и те се отделят като група от останалите членове на тайфата. Така се спазва йерархията в заплащането, която е в зависимост от квалификацията, но само в известна степен. Защото майстори с по-некачествена работа получават еднакво с по-добрите, а калфите дори когато вече работят майсторска работа, отстъпват на майсторите, докато не бъдат официално признати за майстори.

---

[16] АЕИМ, инв. № 811—II, с. 37; 812—II, с. 34; 815—II, с. 5; 816—II, с. 39, 50

[17] Почти всички дюлгери от Славейно се научили да четат и пишат във вечерното училище, което било отворено през 1884, г. (П. Карапетков. Славейно. С., 1948, с. 128; АЕИМ, инв. № 811—II, с. 73).

[18] Неделев. Бележки из съвременния политико-икономически живот на среднородопското население, Зидарство. — Славиеви гори, Пловдив, 1894, кн. 5—6, с. 17; Ст. Шишков. Дюлгерските сдружения . . ., с. 174—175; К. Канев. Цит. съч., с. 443, 445; АЕИМ, инв. № 813—II, с. 45, 48, 816—II, с. 1, 2, 27, 36; вж. и бел. 12.

[19] Тараш — право на свободно събиране на селскостопанска продукция.

През целия изследван период разпределението на печалбата в тайфите, ръководени от устабашии, които наемат работа на своя отговорност, става по-различно. Преди всичко новото в разпределението е отстъпката, която правят майсторите на устабашията. Вероятно в началото на изследвания период в някои тайфи тази отстъпка не е била голяма. Устабашията вземал „по нещо в повече". Такъв бил редът. Но постепенно отстъпката се превръща в произволно разпределение на печалбата между майсторите, от една страна, и устабашията, от друга. Устабашиите пазарят майстори на отстъпка, като тя е различна за различните майстори и е в зависимост от майсторлъка им. Освен това те вземат за себе си отстъпките от дяловете на чирака и калфата, които водят (при разпределението калфите и чираците получават майсторски дялове). С това се нарушава колективното разпределение на печалбата и се засилва неравенството в получените от устабашията и майсторите части от *печалбата*.

Устабашиите преминават и към наемане на работа нацяло, а майстори — на надница. Те се превръщат в работодатели на майсторите, а последните в наемни работници. Общо разпределение на печалбата няма. Целият остатък от печалбата след заплащане на изработените от майсторите надници остава за устабашията. Това са вече капиталистически производствени отношения, при които печалбата от труда на майсторите-дюлгери остава само за устабашията. Такова е заплащането във временните тайфи, ръководени от устабашиите в градовете. Това води до отделяне на една сравнително малобройна група устабашии от останалите майстори. Този процес е отражение на настъпилите изменения в организацията на труда в занаята, резултат от развитието на капиталистическите отношения, които най-силно се проявяват в икономиката на градовете. Няма данни, кога точно е започнал този процес, но през 90-те години на XIX и началото на XX в. в градовете той е взел значителни размери.

През изследвания период дюлгерите-майстори в селата Устово, Райково, Полковник Серафимово, Левочево, Славеино, Петково, Момчиловци, Турян, Арда и Широка лъка са обединени в свои професионални организации, наречени еснафи или руфети, а от 90-те години и еснафски дружества.[20] Те ръководят професионалния живот и контролират установените професионални взаимоотношения.

Една от важните норми на взаимоотношения е спазването на юрията. Еснафите контролират спазването ѝ чрез своите управи и общи събрания. Майсторите, пазарили работа в чужда юрия, са били съдени.[21] При решаване на такива спорове е налице и известна грижа на еснафа за осигуряване работа на своите майстори. В този смисъл е едно решение на еснафа в Полковник Серафимово да се разреши на влезлите в чужда юрия майстори да

[20] Ст. Шишков. Устово, Пловдив, 1886, с. 44—45; С. Бобчев. Цит. съч., с. 288—289; 296; П. Карапетков. Славеино, С., 1948, с. 168—174; Г. Ташев. Цит. съч., с. 75—76; К. Канев. Цит. съч., с. 439, 474—481; Устав — кондика на дюлгерското дружество в Долно Райково, ОДА—Смолян, частични постъпления 9/16; Г. Узунски. Исторически бележки и спомени от село Широка лъка, ОДА — Смолян, фонд дублетен, с. 132, 176; Д. Василев. Миналото на село Турян, Смолянски окръг (ръкопис), с 180—182; АЕИМ, инв. № 811—II, с. 5—14, 58—66; 812—II, с. 82—84; 814—II, с. 3—14; 815—II, с. 13—14; 29—31.

[21] Ст. Шишков. Дюлгерските сдружения . . ., с. 173; Устово, с. 45; К. Канев. Цит. съч., с. 480—481; АЕИМ, инв. № 812—II, с. 82—83; 814—II, с. с. 12—13; 815—II, с. 30.

останат да работят там, защото селото било голямо. Старите и новите майстори можели да се прехранят там.[22]

Няма данни, дали еснафските организации през изследвания период са взели отношение към нарушаването на принципа за общо и равно разпределение на печалбата между майсторите. Влияние върху това оказва фактът, че устабашиите, които въвеждат това несправедливо разпределение, са едни от най-влиятелните и ръководни лица в еснафите. Но всички еснафи вземат отношение към заплащането на труда на чираците и калфите. Майстори, платили несправедливо, не по предварително определената сума, са били наказвани.[23]

Еснафите се намесват и във взаимоотношенията между майсторите, калфите и чираците в дюлгерските чети, което ще бъде изтъкнато по-нататък.

* * *

Интересен е въпросът за условията на живот на дюлгерите по време на работния сезон. Жилищните условия са различни в зависимост от мястото на работата (град, село), икономическото състояние на дюлгерите и времетраенето на работата.

През целия разглеждан период малките чети живеят общо в едно помещение. В Тракийската низина и отчасти Беломорието те използуват сайванти, плевни или временни помещения — навеси, които те сами си строят. В турските села по Беломорието и Източните Родопи дюлгерите ползуват *ачик удайте*, наречени още удаи за мюсефири[24] или мечитите[25]. Чети, които работят по-продължително време в селата, наемат одаи под наем — стари къщи без никакви удобства, които са по-сигурни и удобни за живеене в сравнение с описаните по-горе. Такива одаи под наем имат и дюлгерите в градовете, но най-често те живеят в ханове.[26]

С икономическото закрепване на дюлгерите, което става с установяване на четите и тайфите в един район (юрия), където работата е сигурна и постоянна, през 60-те и 70-те години на XIX в. се появяват и собствените одаи на дюлгерите. Те принадлежат на един или няколко от майсторите в четата. Най-рано такива къщи купуват варджиите и ограмаджиите. Особено в градовете такива къщи си купуват или строят по-заможните майстори и устабашии.[27]

Повечето от използуваните за живеене къщи са неудобни и нехигиенични. „Дюлгерските одаи на пашмаклийци и дуневци в Ксанти бяха обикновени постройки, един вид „двор“ на земята, без дюшеме, с огнище, без таван, виждаше се покривът и огънят.“[28]

---

[22] АЕИМ, инв . № 814—II, с. 12—13.

[23] К. Канев. Цит. съч., с. 481; АЕИМ, инв. № 812—II, с. 83—84; 815—II, с. 30—31; 811—II, с. 13.

[24] Мюсефир (тур.) — чужденец.

[25] Мечит (тур.) — училище.

[26] Материалите за жилище и покъщнина се намират в АЕИМ, инв. № 811—II, с. 24—25, 116, 119; 812—II, с. 7, 28, 79, 131; 813—II, с. 5—6, 86; 814—II, с. 23, 28; 815—II, с. 4, 31; 816—II, с. 22, 37, 59—60, 126, 817—II, с. 26; К. Канев. Цит. съч., с. 463; Г. Ташев. Цит. съч., с. 55.

[27] П. Карапетков. Цит. съч., с. 275—276; АЕИМ, инв. № 813—II, с. 131.

[28] Г. Дорков. Сведения за историческото минало на град Смолян. — ОДА — Смолян, ф. 21, арх. ед. 2, с. 77.

В тези сайванти, плевни, мечити и одаи — собствени или под наем, дюлгерите нямат и не си създават никакви удобства за живот. Обикновено те спят на земята без постелки, върху слама и папрат, кожи и рогозки от камъшит, върху които слагат чула на магарето, а в най-добрите случаи — стари козиняви халища. Те спят облечени, като се завиват с горните си дрехи. За възглавници им служат дървени трупи или тухли.

Одаите са обикновено с огнище, на което дюлгерите готвели. Установена практика — „дюлгерски ред“ — е за огъня да се вземат отпадъчните трески от постройките. Огън запалват вечер, колкото да се сгреят. Понякога към одаята се построява и пещ за печене на хляб. Покъщнината се състои само от една-две паници, котел, джезвета, дървени лъжици и по-рядко вилици.

През целия изследван период всички членове на четата спят заедно — майстори, калфи, чираци. Устабашиите на големите тайфи и на еснафските организации не правят изключение, но винаги се е спазвала йерархията: мястото на майсторите е по-близко до огнището, а на калфите и чираците — до вратата.

Храната и храненето [29] на дюлгерите на гурбет се определя от много фактори, между които икономическото състояние, битовите условия, мястото за работата и пр. В пряка връзка със състава на храната е практиката да се пазарят къщите и всяка друга строителна работа „с таин“ — това е определено количество продукти, които се дават от стопанина на къщата на един дюлгерин за изработена надница или определен брой надници.[30] Особеност на таина е, че ако дюлгерите изработят постройката, но не консумират пазарените продукти, остатъка стопаните им заплащат в пари.

С таин се работи предимно по селата на Беломорската низина и отчасти в Източните Родопи до 1919 г. Може да се предполага, че докъм средата на XIX в. в градовете на Беломорието е била разпространена също тази практика, защото сред славеиновските дюлгери, които работят в Гюмюрджина, таинът е запазен и в началото на XX в.[31]

Данните от различните села показват близост в количеството на продуктите, давани в разични места. На една надница се падали 5 юза[32] (около 1,5 кг.) царевично брашно, на 30 надници: 5 или 6 оки[33] фасул, 4 оки булгур, 5 оки зехтин и кафе, тютюн различни количества, а в Кърджалийско колкото дюлгерите изпушат. На 30 надници се пазаряват 80—100 оки слама за мулето на всеки дюлгерин.

В селата на Беломорието и Източните Родопи, когато не получават таин, дюлгерите получавали храна от стопаните. Но независимо от това

---

[29] К. Канев. Цит. съч., с. 557—448; 463; Г. Ташев, Цит. съч., с. 55; АЕИМ. инв. № 811—II, с. 26, 45, 118; 812—II, с. 33—34, 125—126; 813—II, с. 6—7; 65; 815—II, с. 23; 816—II, с. 23, 38, 48, 59, 63—64.

[30] К. Канев. Цит. съч., с. 447; АЕИМ, ин. № 811—II, с. 19; 812—II, с. 70—71; 813—II, с. 127; 814—II, с. 27; 816—II, с. 51, 74.

[31] Произходът на тази практика може да се търси в държавната регламентация на Османската империя. До 1839 г. турските чиновници в градовете получавали „таин“ — дажби от държавните складове, а по селата били хранени от населението (Н. Станев. България под иго. С., 1926, с. 206). Гюлханският хатишериф (1839 г.) отменя таина (пак там). Възможно е да е имало подобна регламентация за работата на дюлгерите, която се е превърнала в обичайна практика, която продължила да съществува в някои райони след отменянето на таина.

[32] 1 юз е равен на 1/4 ока.

[33] 1 ока е равна на 1. 222 кг.

основната храна е качамак, булгур, фасул. Хлябът, който невинаги влиза в храната, бил обикновено царевичен, а по-бедните обикновено смесвали царевица и просо. С пшеничен хляб се хранят по-добре осигурените дюлгери, работещи в градовете. В храната на дюлгерите в крайбрежните райони на Беломорието влизат риба и маслини, а в турските села — ориз, пилаф и баклава. Навсякъде основна мазнина е зехтинът, но се използува много икономично. Месото през целия изследван период е рядък гост на трапезата на дюлгерите. Те сами си го купуват за големи празници и в неделя.

Както се вижда от състава на таина и другите материали, в посочените райони основните съставки на храната са царевица, фасул и булгур. Това е еднообразна и нискокалорична храна, която почти не включва месо и мляко.

В Тракийската низина храната се получавала от стопаните, на които работят, и е по-хубава, отколкото в другите райони. Там дюлгерите се хранят с бял хляб и повече месо.

Промени в храната настъпват сред дюлгерите с по-добро материално положение — това са майсторите и устабашиите от Славеино, Петково, Левочево, Смолян и др., които се хранят с повече месо и пшеничен хляб. Данните за тях се отнасят за 90-те години на XIX в.

Съвместното хранене е задължителен момент в живота на дюлгерската чета на гурбет. Начинът на хранене не се отличава от този в семейно-битовата среда, от която произлизат дюлгерите (селата на Средните Родопи). Хранят се от общ съд (сахан или паница), на земята или на ниска дървена софра, с дървени лъжици и вилици. Спазва се строго йерархията в четата: пръв започва майсторът или най-старият от майсторите, а след него калфите и чираците.

Наред с това през 90-те години на XIX в. устабашиите на големи тайфи се отделят при храненето от останалите членове на дюлгерската група и се хранят с различна храна. Това вече отразява процес на нарушение на традиционните норми на живот в четата и е израз на отделяне на част от дюлгерите (устабашиите) от останалите майстори поради тяхното по-добро материално положение. А в големите временни тайфи дюлгерите се хранят обикновено отделно. Храната не се включва в заплащането на труда.

Практиката да се пазари работа с таин или да се получава храна има важна роля за сравнително по-късно запазване на постоянните чети като форма на организация на труда и общото хранене като задължителен елемент от производствения бит.

Специално облекло за работа дюлгерите през изследвания период нямат. За работно им служи всекидневното облекло, което носят в родните си села. Всички части на дрехите се изработват от домашна аба — тъмножълта до кафеникава на цвят, наречена в Средните Родопи „тефтикова". Носят потури, дълги до под колената, а от тях надолу краката са обути в *калчу̀ни*, наречени още *калча̀те* или обвити с навуща. Долният край на потурите се пъхал в калчуните или навущата. На ходилата обували цървули от щавена или нещавена кожа. Конопена домашно тъкана риза с дълги ръкави, елек без ръкави, *забу̀н*[34] и *дулама̀*[35] са горните дрехи на дюлгерите. На кръста се препасвал тъмночервен *(мо̀рав)* пояс. Това облекло се носи от почти всички майстори

---

[34] Забун — къса до кръста дреха с дълги ръкави, закопчана отпред.
[35] Дулама — дреха къса до кръста с дълги ръкави, отворена отпред.

през 90-те години на XIX и началото на XX в. Всички части на облеклото са опарени с малко гайтан.[36]

Описаните по-горе дрехи по материал, състав и кройка, но с повече гайтан, ален пояс и бели навуща и калчуни носят овчарите през целия изследван период като всекидневно облекло. Има сведения, че по същото време по-стари дюлгери са носели бели навуща и калчуни.[37] Това дава основание да се предполага връзка мужду овчарското и дюлгерското облекло. Такава връзка и до голяма степен еднаквост е установена за село Момчиловци за времето до края на 70-те години на XIX в.[38] Може да се предполага, че различията в дюлгерското облекло — потъмняване цвета на пояса, навущата и калчуните, както и по-малкото гайтанена украса, са свързани с характера на труда на дюлгерите и са се създали постепенно, като дюлгерското облекло се отделя от овчарското. Отличителна черта на работното облекло на дюлгерите е мешинената престилка.

Вътрешнопрофесионалните различия в облеклото са до голяма степен и възрастови. Калфите и чираците носят облекло от същия материал, със същата кройка, но с по-малко гайтанена украса. Най-важната разлика в облеклото между тях и майсторите е чалмата върху феса, която всички майстори, които работят и живеят в Турция, слагат до 90-те години на XIX в. Чалмата е белег за принадлежност към възрастните членове на обществото. Калфата завива чалма, когато стане майстор.[39] Така едва тогава и той може да носи този белег в облеклото.

* * *

Важен момент от взаимоотношенията по време на трудовия процес, който определя и взаимоотношенията извън производството, е формирането и предаването на производствените навици и умения,[40] което е част от цялостното изграждане на занаятчията като личност. В този сложен процес взаимоотношенията почиват на йерархията, която се определя от степента на квалификацията.

Работата на чирака е първата степен от обучението и усвояването на занаята. Тя се състои в месене и пренасяне кал и затова чирачетата се наричат и калджии. Те пренасят калта на скелята, където работят майсторите. Носят я в дървени сндъчета, наречени *копàни*.[41] От момента, когато чиракът започва да се учи да гради и да работи с дюлгерските инструменти — чук, тесла, отвес и пр., той става калфа. Това ставало обикновено три-четири години след чиракуването.

---

[36] АЕИМ, инв. № 811—II, с. 32, 69, 135—137; 812—II, с. 27—28, 33; 813—II, с. 16; 814—II, с. 19, 815—II, с. 17—18, 32, ; 816—II, с. 26—27, 41, 70, 86; 817—II, с. 31.

[37] Г. Ташев. Цит. съч., с. 90; Д. Василев. Цит. съч., с. 216; АЕИМ, инв. № 812—II, с. 27; 816—II, с. 70.

[38] К. Канев. Цит. съч., с. 461.

[39] Сл. Дичев. Н. Хайтов. Село Манастир, С., 1965, с. 133. АЕИМ, инв. № 816—II, с. 26—27.

[40] К. Канев. Цит. съч., с. 464—465; Г. Ташев. Цит. съч., с. 56; АЕИМ, инв. № 811—II, с. 46; 812—II, с. 64, 65: 813—II, с. 57, 65; 817—II, с. 55.

[41] По високите скели чираците ги пренасяли на рамо и често едното рамо на детето оставало по-ниско от другото. По това непознати при среща познавали занаята му (Г. Ташев. Цит. съч., с. 56; АЕИМ, инв. № 812—II, с. 64).

Обучението започва от граденето на стените. Калфата започва да гради от вътрешната страна, защото тя се измазва и може да бъде неравна. Очукване и избиране на камъка, намиране на подходящото му място в градежа, както и очукването на ъглите на сградата така, че „мухата да си пресече крилото", като се допре, както и доброто свързване на отделните камъни, са навици и умения, които трябва да усвои всеки калфа. След усвояването на основните елементи от градежа калфата започва да извършва по-трудната работа: да слага гредоред, да прави дограма, комин и пр. За създаване на такива производствени навици чираците и калфите свикват на дълъг работен ден — от съмнало до мръкнало, и на всякакви природни условия, защото се работи от ранна пролет до късна есен на открито.

Мястото и ролята на четата в създаването на производствените навици е особено голямо. След продължително обучение калфите се признават за майстори от майсторите в техните чети.[42] Това става чрез изпит за майсторлъка на калфата, който се състои от направата на някоя трудна част от къщата — най-често това е комин, дървен кош над огнището, стълба. Калфата трябва да може също да направи план и да ръководи постройката на цяла къща. Последното условие не се отбелязва от всички майстори. То не е било задължително. Едва след признанието на майсторите от четата калфата е можел да се запише в еснафа.

Един добър майстор трябвало да може да гради, да прави дограма, долапи, тавани, дървени стълби и цялостно вътрешно оформление на къщата. Наред с това добрите майстори можели да вършат и всякакъв вид строителство — на мостове, чешми и пр.

Едновременно с усвояването на производствените навици калфите и чираците научават професионалния език на дюлгерите. Той се нарича *мещренски, мещровски* и *мещерски*.[43] Най-разпространеното название в изследвания район е мещренски. Дюлгерите го говорят пред стопаните и други външни лица, когато работят. Дюлгерите го наричат и *арнаутски* език, а в Устово е известен и като *шкапетарски*. Това е така, защото в езика има арнаутски, т. е. албански думи.

Данните, публикувани досега, и събраният теренен материал[44] показват, че думите от албански произход са свързани със занаята: най-употребявани глаголи, предмети от всекидневния бит и думите, означаващи жена, мъж, турчин, чорбаджия и пр.[45] Наред с тях в професионалния език на дюл-

---

[42] АЕИМ, инв. № 811—II, с. 11; 812—II, с. 65; 813—II, с. 40; 815—II, с. 12; 816—II, с. 29.

[43] От мещра — майстор в дюлгерския език (вж. с. 22).

[44] Ст. Шишков. Принос за тайните езици в Родопите, I. Дюлгерски език. — Родопски напредък, г. VI, 1908, кн. 5—6, с. 120—124; Ил. Калайджиев. Няколко думи за тайния мещерски език. — В: Широка лъка, С., 1947, с. 236; К. Канев. Цит. съч., с. 498—499; АЕИМ, инв. № 812—II, с. 132; 816—II, с. 20, 80.

[45] Къща — щапѝя, щрапѝя (алб. shtepi — къща); дърво, греда — дрýно (алб. dru, oruni — дърво); кал — бàлта) (алб. baltë — кал); зидим — щрапосвам) от щрапѝя — къща); майстор — мещра (алб. mieshtrë — майстор); чирак — щýле (алб. shule — момче); работа — пýна (алб. punë — работа); тесла — шкепàра, скепéра (алб. skepar — тесла); говоря — фтýвам (алб. ftoi — казвам); отивам — вѐтам, фетан (алб. vete — отивам), спя — флѝиа (алб. fl'e — спя); месо — миш (алб. mish — месо); сирене — г'àхта (алб. djathë — сирене); мъж — кéн (алб. ken — куче); невеста — нỳска (алб. nuse — невеста); стара жена — плѐка (алб. plakë — старица); мома — чỳпа (алб. çupë); турчин — аламàнин (алб. alaman — немец); поп — мѐкра (алб. mjekrë — брада); ходжа — прифт (алб. priht — ходжа); чорбаджия — жуф (вер. от абл. zhul — кмет) и пр.

герите от Средните Родопи има и думи от местния български диалект, които в него имат друго значение и обозначават характерен белег на предмета или обекта обикновено.[46]

Този речников състав на мещренския език от Средните Родопи дава основание да се предположи производствена връзка с дюлгери — носители на професионален език, чийто речников състав е богат на албански думи,[47] както и самостоятелното продължително развитие на езика от самите дюлгери от Средните Родопи.

Между дюлгерите съществуват устойчиви норми на поведение и извън производството. Те се определят от социалната позиция на всеки член на колектива и отразяват дистанцията и подчинението между отделните йерархически степени в занаята — чирак, калфа, майстор.

Нормите на поведение в четата[48] се проявяват още с тръгването на малкото чираче на гурбет. Дюлгерските тайфи се подреждат така: най-напред на мулета пътуват майсторите, а след тях вървят чираците и калфите. Те изминават целия път пеш след майсторите. Независимо от това, че чирачетата са били още малки деца, те също спазват тази задължителна норма в поведението.

На гурбет нормите на всекидневно поведение на чираците отразяват тяхната позиция на най-ниска степен на професионалната йерархия. Техните задължения обхващат домакинската работа: чистят помещенията за живеене, перат дрехите на майсторите в неделен ден, грижат се за мулето на своя майстор, от първата година помагат на по-големите чираци и калфите в месенето на хляба и готвенето , а от втората година всеки чирак може да готви. Чираците според самите дюлгери вършели на гурбет женската работа в четата. Те заемат най-неудобното място в помещението, когато четата спи. Спят най-далече от огнището. През деня в одаята стоят в *главнете* (място до огнището, където са дървата за огъня). Там стоят и децата в семействата в селата на Средните Родопи. Чиракът във всичко се подчинява на майстора

[46] кал — чьòрна, мьòк; вар — люта; пари — бèли; жълтѝци — жòлти; лира — желтѝца; лири — жòлти; вода — рèтка; училище — метòх; черква — мòлница; поп — мòлник; потури — шалвари; вино — червèно; захар — блак; кафе — чьòрно, чьòрна; жито — кòкал; баница — обòрнат; хляб — печèн; добитък — рогàто; свиня — грỳхло; вошка — кròтка; бълха — пъргава.

[47] От известните през изследвания период езици това е професионалният език на дюлгерите — българи от Костурско, където българският етнически елемент е живял в близко съседство с албанския. Той е известен в науката чрез професионалния език на дюлгерите от Брацигово и от група села в Неврокопско (дн. Гоцеделчевско), които са големи групи българи, преселени от Костурско в средата на XVIII в. (Д. Я р а н о в. Преселническото движение на българи от Македония и Албания към източните български земи през XV—XIX в. — Македонски преглед, кн. II—III, С., 1932, с. 63—113; Д. Ю р у к о в. Брацигово. С., 1933, с. 5—6; Й. И в а н о в. Гоцеделчевският мещругански говор. — Българска диалектология, кн. VII, С., 1974, с. 199). Данните за техния професионален език и мещренският език от Средните Родопи показват обща албанска лексика (И в. Ш и ш м а н о в. Бележки за българските тайни езици и пословечки говори. — Сб. НУ, кн. 12, отд. II, с. 30—33 (Брацигово); 40 (Ковачевица, Неврокопско); Й. И в а н о в. Цит. съч., с. 211—227.). Други професионални дюлгерски езици, известни на науката, са на дебърските и крушовските дюлгери. Техният речников състав е съвсем различен от този на среднородопските и костурските дюлгери (И в. Ш и ш м а н о в. Цит. съч., с. 37—40 (професионален език на дебърци); 40—41 (професионален език на майсторите от Крушево).

[48] К. К а н е в. Цит. съч., с. 464; Г. Т а ш е в. Цит. съч., с. 56; АЕИМ, инв. № 811—II, с. 25, 27, 41, 46—47. 132; 812—II, с. 32, 813—II, с. 7—9; 24; 814—II, с. 24; 815—II, с. 16, 25; 816—II, с. 22, 38; 55, 64—65. АЕИМ, инв. № 816—II, с. 54.

си и другите майстори в четата. Обръща се към тях с термина стрико. Сутрин става преди майстора си , вечер ляга след него. Не пие ракия, не пуши тютюн, особено пред майстора си и другите майстори. Няма право да излиза в неделя на хоро и да отива на хоро в други села. Животът му е ограничен в четата.

Положението на калфата не се различава много от това на чирака. Той също готви, меси хляб, грижи се за реда в одаята и мулетата. За него също важат забраните да не пие ракия и вино, да не пуши тютюн, особено пред майсторите. Калфата, както и чиракът, не влиза в кафене и не пие кафе. Но той се ползува с повече права и свобода в извънпроизвоствената дейност и среда: може да ходи на хоро в неделя в селата,където работят или в съседни села. Силата на тези установени правила на поведение за чираците и калфите личи от отношението, което еснафите вземат към тяхното нарушение. Калфи, които са си позволявали да пушат тютюн пред майсторите, са били глобявани в полза на еснафската каса.[49]

Майсторът е първият в йерархията. Неговото място в помещението за живеене е строго определено. Той стои и спи в *буджека* — място до огнището, където в селата на Средните Родопи стоят бащата или гостите. Майсторът или главният ръководител — баш-майстор или устабашия, ръководи живота в четата : разпорежда и отпуска продукти за хранене, към калфите и чираците се отнася строго и сурово. Майсторите могат да пият вино и ракия, да пушат тютюн. Те пият кафе и ходят в кафене. Но да се пие много ракия и вино не било редно, „не бил еснаф човек този, който пиел." Когато в четата има по-млади майстори, във взаимоотношенията им е залегнал възрастовият принцип. По-младите уважават по-старите.

Изложеното дотук дава възможност за сравнение между нормите на поведение в дюлгерската чета през изследвания период и действуващите неписани обичайни норми в селата на Средните Родопи. Роднинският състав на четата я свързва тясно с традицията в селата, от които тя идва, и оказва влияние върху нормите на поведение и начина на живот в нея. По всяка вероятност като първообраз на поведението в четата и нейния вътрешен живот и закони е послужила традиционната система на взаимоотношения в семейството и селския колектив. Нещо повече, тя своеобразно ги отразява. В нея голямо място заема уважението към по-възрастните, възпитанието на младежта в труд и скромност и пр.

Четата живее като колектив 9 месеца в годината, замества семейството и изпълнява неговите функции: организира подслона и прехраната на членовете, занимава се с възпитанието на подрастващото поколение. Поради това майсторите заемат съответното положение като възрастните в селския колектив. Чираците се възпитават на труд и уважение към по-възрастните. Те оказват такава почит на майсторите, както децата в семейството на родителите си. Майсторите възпитават чираците и калфите, но разликата между възпитанието в четата и семейството е, че в четата то е по-сурово. Защото в Средните Родопи и цялата страна практиката е детето да учи занаят при чужд майстор.[50]

[49] С. Бобчев. Цит. съч., с. 289.

[50] Неделев. Цит. съч., с. 17; Ан. Примовски. Медникарството в Родопската област. С., 1955, с. 56; Ив. Хаджийски. Бит и душевност на нашия народ. С., 1966, с. 179—182.

Поведението на калфите и чираците към майсторите изобщо е такова, каквото е на по-младите към по-възрастните хора в селата на Средните Родопи. Ето какво пише Ст. Шишков: „Ако сте стар и влезете в някоя родопска къща, изведнъж всички ще станат на крака . . . Когато поставят ястьето, няма да захванат да ядат, преди вие да сте подкачили. Тютюн и спиртливи питиета никога не си позволяват пред родители и по-стари въобще."[51]

Подобни норми на поведение не са изключителни само за дюлгерите от изследвания район. Те са характерни и за всички форми на колективен труд сред занаятчиите в България през XIX в.[52]

Четите запазват колективната форма на производство и потребление, характерна за българското селско семейство през изследвания период. Дюлгерите, които излизат от селска среда и са тясно свързани с нея, не познават други взаимоотношения и начин на живот. Но между условията на живот и възпитанието в семейството и четата има различия. Дюлгерите от деца привикват на по-сурови и променливи условия на живот — спят в различни помещения, хранят се с храна, каквато мястото и стопаните, на които работят, им предлагат. В четите се създават и много по-широк кръг умения и навици. Така например „дюлгерин може и да сготви, и да опере". Това са навици и дейности, които не се създават у децата-момчета в семейната среда. Нещо повече, тя ги изключва поради традиционното делене на работата на мъжка и женска. Трябва да се отбележи, че от всички гурбетчии в Средните Родопи тези навици се създават най-пълно у дюлгерите.

Начинът на живот в четата и взаимоотношенията в нея отразяват и степента на социална диференциация в нея и занаята като цяло. Общо взето, четата като производствен колектив, който работи и живее общо, отразява сравнително неразвити производствени отношения и слаба социална диференциация. Тя е ограничена в обсега на работата си от юрията и описаните по-горе начин на живот и взаимоотношения като цяло важат предимно за малките роднински чети. Те са свързани главно с дребното производство, при което печалбите са малки и не се създава силно социално неравенство между членовете им.

С развитието на капиталистическите отношения в дюлгерския занаят, което се изразява в замогване на малка част от дюлгерите, ръководители на големи чети и тайфи, и е свързано с по-интензивно и едро строителство, което дава възможност за по-големи печалби, малка част от дюлгерите-майстори се отделят от останалите. Четите и тайфите, които те ръководят, са с непостоянен състав и временно формирани. В тях започва разпадане на производствения бит, характерен за малките роднински чети — те не живеят общо, хранят се отделно по роднински групи, устабашиите се отделят в храненето. В тези групи се осъществяват роднински и съседски взаимоотношения, защото се формират на този принцип, спазва се традицията на общ живот, както в селата, но производственият процес е откъснат от тях. Членовете им работят на различни места. Така се нарушава единството на колективното производство и колективен живот в производствените групи.

---

[51] Ст. Шишков. Животът на българите от Средна Родопа. Пловдив, 1886, с. 40.

[52] Ив. Хаджийски. Цит. съч., с. 176—184.

* * *

Изложеното дотук дава възможност да се направи изводът, че през втората половина на XIX и началото на XX в. сред дюлгерите от Средните Родопи съществува специфичен производствен бит. Основната особеност на трудовата дейност на дюлгерите — гурбетчийството, създават нови и различни условия на живот, различни от тези в селата, от които идват — те живеят във всякакви помещения, при различни климатични условия. Колективната форма на труд създава и колективен начин на живот в чети и тайфи, в които се установяват трайни производствени и нравствени взаимоотношения и норми на поведение.

Дюлгерите си служат и със свой професионален език, който ги обединява и отграничава не само от населението, сред което работят, но и от другите професионални групи — абаджии, овчари и пр. В някои особености на начина на живот и на взаимоотношенията в четите и тайфите независимо от промените, които настъпват, общо взето, дюлгерите създават бит и взаимоотношения, подобни на селската среда, от която излизат. За това допринася роднинският и едноселски принцип на обединение в чети и тайфи. В този смисъл дюлгерите остават като професионална група, свързани със средата, от която излизат — Средните Родопи.

Производственный быт плотников из средних частей гор Родопы во второй половине XIX и начале XX века

Таня Бонева

(Р е з ю м е)

Объектом исследования является производственный быт плотников из средних частей гор Родопы, как часть их общественной жизни, связанной непосредственно с производством. Во второй половине XIX и начале XX века существует производственный быт со специфическими чертами, которые определяются главным образом характером ремесла и подвижной формой труда — „гурбетчийством"*, в которой он применяется. Исследованы специфические черты производственного быта плотников: формы организации труда („чета", „тайфа"), условия жизни, характерные производственные привычки, их профессиональный язык и устойчивые нормы поведения в „четах" и „тайфах". Подчеркнута роль цеховых организаций в сохранении и установлении обычайно-правовых норм в производстве и нравственных взаимоотношений в профессиональных группах.

* Хождение по чужим краям в поисках работы и заработка (устар., тур.).

Working Life of the Masons in the Central Rhodopes in the Second Half of the 19th and the Early 20th Century

Tanya Boneva

(S u m m a r y)

The working way of life of masons in the Central Rhodopes as part of their social life directly linked with production forms the subject of this research. In the second half of the 19th century and the early 20th century their working way of life had specific features which were determined chiefly by the nature of their work in the trade and the mobile form of work, which entailed leaving their homes to exercise their trade in distant places. Specific features of the working way of life of the masons were researched: the forms of organization of labour [*cheta, taifa*) (group)], the conditions of life, characteristic production habits, their professional language and the stable norms of conduct in the *cheti* and *taifi* (groups). The role of the guilds in preserving the norms established by custom and rule in production work and the moral relationships in the professional groups are emphasized.